

**Екологічна політика держави:
сучасна парадигма, реалії і перспективи**

У статті розглядається трансформація теоретичних підходів і пріоритетів екологічної політики. Визначено завдання та принципи еколого-економічної політики. Окреслюються основні напрямки екологічної політики, спрямованої на вирішення екологічних проблем. Автором розроблені концептуальні підходи до визначення стратегічних цілей екологічної політики.

Ключові слова: екологічна політика, економічні інструменти, принципи екополітики, стратегічні цілі екополітики, концептуальні підходи, інструменти екологічної політики.

В статье рассмотрена трансформация теоретических подходов и приоритетов экологической политики. Определены задания и принципы эколого-экономической политики. Исследованы и начертаны основные направления экологической политики, направленной на решение экологических проблем. Автором разработаны и предложены концептуальные подходы к опеределению стратегических целей экологической политики.

Ключевые слова: экологическая политика, экономические инструменты, принципы экополитики, стратегические цели экополитики, концептуальные подходы, инструменты экологической политики.

The article deals with the transformation of theoretical approaches and priorities of environmental policy. It defines the tasks and principles of environmental and economical policy. It researches the main directions of environmental policy, which is aimed at solving of environmental problems. The author has developed and proposed the conceptual approaches to the definition of strategical aims of environmental policy.

Keywords: environmental policy, economic instruments, principles of environmental policy, strategical aims of environmental policy, conceptual approaches, instruments of environmental policy.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації та її взаємодія з навколишнім середовищем характеризується посиленням процесів деградації світової екологічної системи, порушенням екологічної рівноваги, досягненням критичного рівня та необоротних змін природі.

Усі ці негативні явища зумовлюють необхідність розробки і реалізації принципово нової стратегії природокористування, яка повинна ґрунтуватися на якісно новій політиці, створеній у межах і на принципах екологічної економіки, – екологічній політиці.

Вироблення нових методичних підходів до вирішення проблем навколишнього середовища, а саме безконфліктного співіснування екосфери і людської цивілізації є складною проблемою як у теоретичному, так і практичному плані. Тому економічний аналіз екологічних теорій, концепцій, інститутів, пов'язаних із проблематикою екологічної політики, стають важливою передумовою раціоналізації процесу прийняття ефективних рішень у цій галузі з врахуванням ширшого контексту проблем економічного розвитку.

В умовах зростаючого техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та подальшої деградації довкілля, питання охорони навколишнього природного середовища і формування ефективної екологічної політики набувають в останні десятиліття особливої гостроти, наукової значимості й актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідності формування і реалізації екологічної політики неодноразово наголошували у своїх працях відомі вітчизняні вчені. Теоретичні і прикладні аспекти екологічної політики, розробка поняття, принципів і мети, а також характеристика її суб'єктів і об'єктів розглядаються в роботах українських та зарубіжних учених. Актуальність проблеми підтверджується їхніми дослідженнями, серед яких найвизначнішими є розробки Б. Данилишина, І. Синякевича, М. Хвесика, М. Хилько, Є. Хлобистова та інших.

Разом з тим, у більшості публікацій, присвячених тим чи іншим аспектам екологічної політики, практично відсутні дослідження щодо загальної теорії екологічної політики. Саме тому формування й обґрунтування такої теорії (нової парадигми) екологічної політики є важливою науковою проблемою, що зумовлює об'єктивну необхідність визначення стратегічних завдань.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті ролі і значення екологічної політики, визначенні напрямків формування і реалізації ефективної екологічної політики, систематизації принципів еколого-економічної політики.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в економіці природокористування використовуються різні підходи до визначення поняття «екологічна політика». Така різноманітність визначень пов'язана не тільки з ускладненням понятійного апарату, а й з власне екологічними проблемами, які в міру їх формування диференціюються за складністю використовуваних ресурсів, що не дозволяє виробити універсального визначення терміну «екологічна політика».

Поява терміна «екологічна політика» є цілком виправданим, оскільки він висвітлює багатогранність екологічних проблем та їх взаємозумовленість і зв'язок із соціально-політичними проблемами суспільства [1]. Екологічна політика – це поняття, яке включає багаторівневу взаємодію різних політичних і соціальних інститутів, таких, як держава, політичні партії, екологічні рухи регіонального, національного і міжнародного рівня.

Екологічна політика сучасних держав, на жаль, досі не має концептуально-теоретичної основи, що пояснюється абстрактністю й ангажованим характером екологічних теорій і концепцій, які з'явилися в останні десятиліття. Ні концепція «сталого розвитку», ні теорії «екологічної модернізації» і «незбалансованого розвитку» не передбачають конкретних способів вирішення екологічних проблем. Усі названі концепції орієнтовані на подальший соціально-економічний ріст розвинутих країн шляхом обмеження промислового і технологічного розвитку країн, що розвиваються, при цьому останні розглядаються як сировинний придаток і зони скиду шкідливих відходів. Концептуальні складності, пов'язані з відсутністю загальноновизнаних на міжнародному рівні наукових екологічних концепцій, певною мірою і поставили під сумнів можливість ефективної реалізації екологічної політики як на рівні національних держав, так і на міжнародному рівні.

Варто зазначити, що в останні роки екологічна політика все активніше реалізується в економічній стратегії розвинених країн і розглядається як система заходів, спрямованих на раціональне використання, охорону природних ресурсів, їх відновлення як в окремо взятій країні, так і поза її межами.

В енциклопедичній літературі [2] дається наступне визначення терміну: екологічна політика – це система заходів, зв'язаних із цілеспрямованим впливом суспільства на природу з метою попередження, мінімізації або ліквідації негативних для людини і природи наслідків такого впливу. Тут також відзначається, що метою екологічної політики є охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки, а також

збереження і розвиток соціосфери, яка забезпечує нормальну життєдіяльність людини.

У цьому ж енциклопедичному виданні дається визначення природоохоронної екологічної політики, під якою розуміють цілеспрямовану політику охорони і відновлення природного середовища.

На думку російського вченого А. Урсула, природоохоронна політика – це стратегія виживання і неперервного розвитку цивілізації і країни в умовах збереження навколишнього природного середовища, насамперед, біосфери [3].

При цьому варто відзначити, що термін «екологічна політика» у вузькому значенні відповідає природоохоронній екологічній політиці. В широкому значенні він вміщує політику в галузі охорони навколишнього середовища, природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки з політикою за їх спеціальними питаннями.

У міжнародно-правових документах договірні сторони використовують термін «екологічно обґрунтована політика», під яким розуміється її здійснення в межах таких понять, як «національна політика в цілях сталого розвитку», «співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища», «спільні дії в галузі екологічної безпеки», «взаємодія в галузі екологічної безпеки».

У документах міжнародного права навколишнього середовища є такі спеціальні терміни, як: «політика у відношенні лісів», «політика в галузі просторового планування», «політика в галузі попередження і боротьби із забрудненням водних ресурсів» тощо.

Формування та реалізація екологічної політики в Україні характеризується підвищенням ролі держави у сфері організації і контролю за дотриманням стандартів і норм, за відпрацюванням екологічних і адміністративних важелів регулювання.

Елементами екополітики є: принципи, пріоритети, цілі, суб'єкти, механізми реалізації (інструменти). Метою екополітики є створення умов для гармонізації відносин у системі «суспільство-природа», збалансованого розвитку природи, суспільства й економіки.

Суб'єктами екополітики є держава, підприємства й організації, науково-дослідні організації, політичні партії, суспільні організації, окремі громадяни.

Ефективним засобом екологічної політики є економічні інструменти, зокрема екологічні податки і субсидії, квоти на викиди, визначення прав власності на деякі природні ресурси (земля, вода, ліс), вимоги щодо вмісту рецикльованих матеріалів у тій чи іншій продукції.

Для різних напрямів екологічних досліджень властива спроба розробити такі засоби екополітики, які б враховували необхідність продовження фактичного росту економіки з можливістю попередження негативних (антропогенних) наслідків такого росту на середовище проживання людини [4].

Нині популярний системний підхід до принципів розробки екологічної політики, суть якого полягає у тому, що екологічні рішення є вершиною піраміди, в основі якої лежать економічні, кліматичні, географічні, демографічні фактори і відповідні управлінські рішення. Тут екополітика розглядається у вигляді правил створення узгодженої системи управлінських рішень.

Аналіз літературних джерел з даного питання [5, 6, 7, 8] дає можливість сформулювати основні принципи еколого-економічної політики, які необхідно враховувати при оцінці ефективності будь-якої господарської діяльності:

1. Принцип рівності трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття економічних рішень.

2. Принцип екологічної відповідальності, який потребує запровадження відповідальності за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

3. Принцип застосування превентивних заходів, спрямованих на попередження виникнення негативного впливу. Превентивні заходи, як правило, розробляються у нормативно-правовому, організаційно-економічному і науково-технологічному напрямку.

4. Використання найкращих технологій і знань щодо розробки, оцінювання та впровадження завдань та заходів екологічної політики на основі найкращих наявних, доступних технологій, що є ефективними та економічно вигідними.

5. Принцип відповідності загального об'єму виробництва господарської системи технічним можливостям забезпечення екологічної безпеки населення, яка повинна стати основним фактором, який обмежує нарощування об'ємів виробництва товарів і послуг. Цей принцип реалізується за допомогою державного регулювання таких процесів: нормування споживання у відповідності з вимогами екології, регулювання чисельності населення, регулювання використання природних ресурсів.

6. Принцип максимальної ізоляції техносфери від біосфери. З ростом чисельності населення, підвищення рівня задоволення його потреб динамічно розвивається техносфера (штучно створена виробничо-економічна система, призначена для цілеспрямованої зміни навколишнього середовища в інтересах задоволення потреб людей), яка суттєво впливає на стійкість біосфери.

Звичайно, можливості самоочищення біосфери від продуктів техносфери обмежені, оскільки для величезної маси речовин, які раніше не існували в природі, механізм самоочищення еволюційно не вироблений, а включення цих речовин у природні процеси біосфери вкрай небезпечні для її збереження. Тому єдиним засобом захисту біосфери від техносфери є максимальна ізоляція їх одне від одного. Подібно до кругообігу речовин у біосфері повинен бути забезпечений кругообіг речовин у техносфері по замкнутому циклу: продукт праці – утилізована сировина – продукт праці.

7. Принцип економічного регулювання (стимулювання) екологічних процесів. Досягнення цього принципу можливе шляхом введення нових ефективніших інструментів екополітики та посилення стимулюючої функції традиційних; заміни традиційних економічних інструментів екологічно спрямованими.

Відповідно до основних положень Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року нами розроблені концептуальні підходи до визначення стратегічних цілей екологічної політики як інтегрованого фактора соціально-економічного розвитку України (рис. 1).

Методи, які використовуються при здійсненні регулювання природокористування, різні і залежать від того, чи є суб'єктом екологічної політики держава, чи інша суспільна або політична організація. Серед методів, які здійснюються екологічною політикою відзначимо: техніко-технологічні, економічні, законодавчо-правові, політичні та освітньо-виховні.

Ми вважаємо, що основним завданням створення загальної теорії екологічної політики є не просто об'єднання вже розроблених теоретичних напрямків, а їх синтез.

На формування національної екологічної політики неабиякий вплив мають міжнародні принципи охорони навколишнього природного середовища, які задекларовані у міжнародних конвенціях, договорах, програмах, рішеннях міжнародних конференцій тощо.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

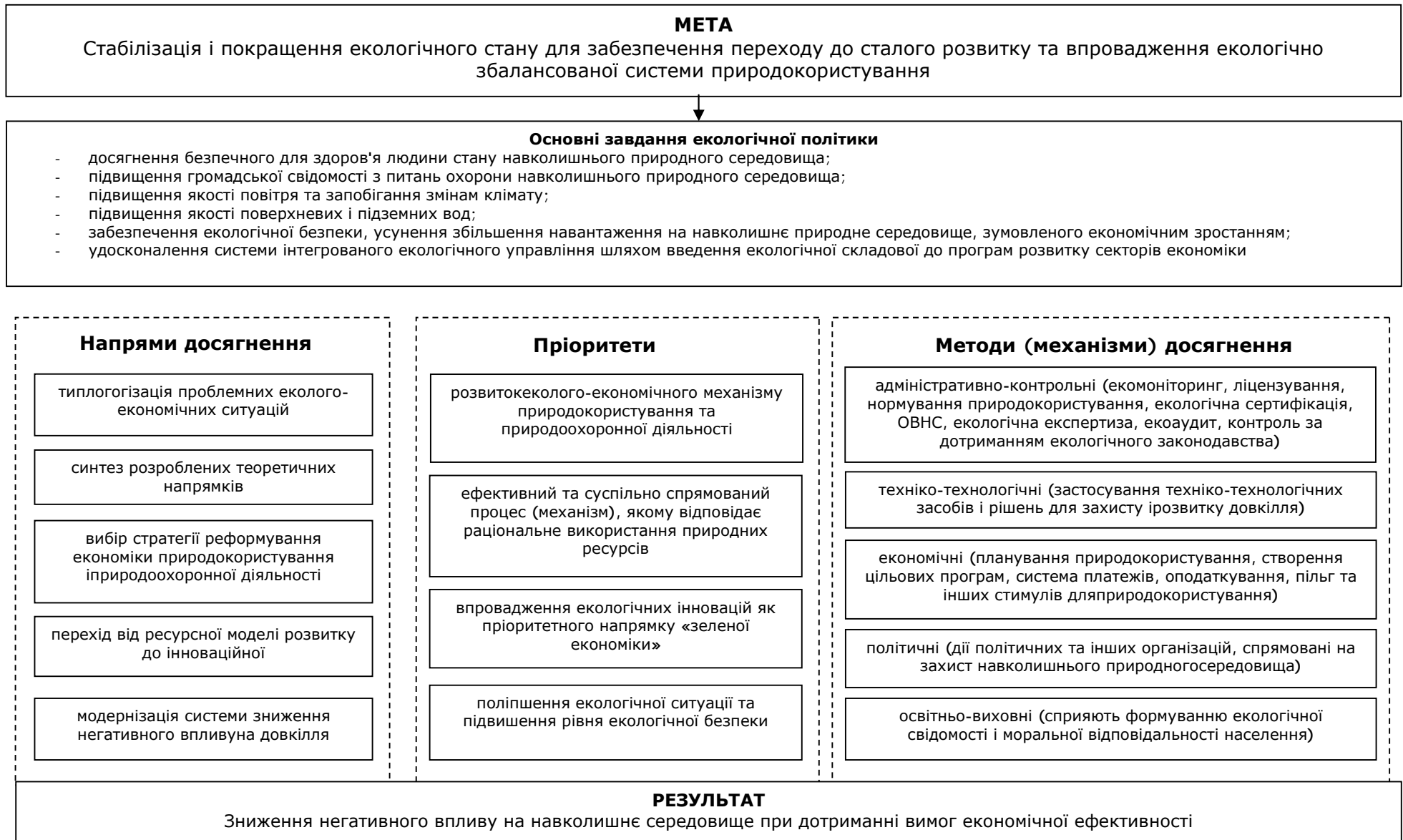

Рис. 1. Концептуальні підходи до визначення стратегічних цілей екологічної політики

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розробка стратегічної еколого-економічної політики вимагає наукової розробки існуючих проблем, удосконалення методів моделювання і прогнозування, за допомогою яких можна передбачити, як саме діятимуть на природне середовище варіанти і сценарії розвитку економіки.

Реалізація екологічної політики держави ґрунтується на створенні ефективного економічного механізму природокористування, до складових якого відноситься: врахування і соціально-економічна оцінка природних ресурсів, платежі (податки) за користування природними ресурсами, стимулювання раціонального природокористування, фінансове забезпечення робіт з охорони і відтворення природних ресурсів, проведення ефективної інвестиційної політики.

Проведення обдуманого ефективного екологічної політики можливе лише там, де держава може якимось чином регулює економічні, демографічні, соціальні процеси, тобто при збереженні важелів державного регулювання. Тільки оптимальне поєднання державного регулювання і використання економічних методів управління дозволяє отримувати найкращі результати. Неефективна екологічна політика чи її відсутність, як правило, призводять до екологічної катастрофи, порушення екологічної рівноваги.

Список використаних джерел

1. Хилько М. Екологічна політика / М. Хилько. – К., 1999. – С. 98.
2. Экологический энциклопедический словарь / [ред. В. И. Данилов-Данильян, Ю. М. Арский, Р. И. Вяхирев, М. Ч. Залиханов, К. Я. Кондратьев, К. С. Лосев]. – М. : Ноосфера, 1999. – 754 с.
3. Урсул А. Д. Проблема государственности в перспективе перехода к устойчивому развитию / А. Д. Урсул // Социально-политический журнал (социально-гуманитарные знания). – 1997. – № 2. – С. 34-36.
4. Лисицын Е. Н. Охрана природы в зарубежных странах / Е. Н. Лисицын.– М. : Агропромиздат, 1987. – С. 23.
5. Синякевич І. Економічні інструменти екополітики: теорія і практика / І. Синякевич // Економіка України. – 1999. – № 10. – С. 78.
6. Журавель Н. М. Экологическая политика в угледобывающих регионах Сибири и Дальнего Востока: требования к разработке / Н. М. Журавель, И. К. Клем-Мусатова, В. Н. Чурашев // Регион : экономика и социология. – 2004. – № 3. – С. 86-96.
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – С. 218.
8. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.